

ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ РЕГІОНУ: СТАН, ПРОБЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

М. В. Зось-Кіор

Луганський національний аграрний університет

Постановка проблеми.

В умовах глобалізації та політичної невизначеності, демографічної та продовольчої кризи, формування нових економічних альянсів та посилення конкуренції у всіх галузях народного господарства, аграрний сектор економіки України, зі стратегічної точки зору, має сприятливу кон'юнктуру. Проте у даний час більшість переваг національного АПК (низька собівартість продукції, достатньо висока її якість, значні обсяги поставок певних видів продукції тощо) нівелюються його значними недоліками, серед яких до одних з найважливіших слід віднести неефективне землекористування. Тому дослідження стану, проблем та перспектив землекористування в аграрних формуваннях України – одне з головних завдань сучасної аграрної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Земля – неодмінний чинник виробництва у будь-якій галузі господарювання. Користування нею – обов'язкова умова людської діяльності. Земля як чинник виробництва не є результатом людської праці, це – своєрідна частка природи, її, на відміну від інших засобів виробництва, неможливо вільно відтворити. В сучасних умовах, коли аграрний сектор економіки функціонує на ринкових засадах, важливою умовою ефективного виробництва є забезпечення максимальної віддачі від земельних ресурсів. Для отримання необхідних відомостей про виробниче використання земельного фонду користуються таким поняттям, як земельні угіддя. Під угіддями розуміють ділянки землі, які планомірно і систематично використовуються для певних виробничих цілей.

Слід зазначити, що сучасна земельна реформа не дійшла логічного кінця. Аналіз наукових досліджень дозволяє стверджувати наявність 3 основних груп проблем, пов'язаних з використанням земельних ресурсів сільськогосподарського призначення [1-4, 6-7]:

I. Традиційні.

II. Трансформаційні.

III. Перспективні.

До першої групи належать:

- екстенсивний спосіб використання землі;
- споживацьке ставлення до земельних ресурсів;
- низька продуктивність праці;
- нехтування науково обґрунтованими технологічними нормами тощо.

До другої групи належать:

- протиріччя інтересів власника-орендодавця землі та орендаря-виробника;
- намагання отримати найбільший прибуток будь-яким шляхом (нераціональні сівозміни, ігнорування раціональної структури виробництва, зокрема тваринництва, овочівництва, невикористання природних кормових угідь, вирубка багаторічних насаджень тощо);

- незадовільний рівень фондозабезпеченості та фондоозброєності тощо.

До третьої групи належать:

- робота на амортизованих основних засобах;
- ігнорування реінвестиціями на відновлення земельних угідь;
- ефекти від проблем другої групи тощо.

Ряд зазначених проблем має вирішити земельна реформа. При цьому важливим, з наукової точки зору, є дослідження динаміки земельного фонду за угіддями, землевласниками і землекористувачами, кількісні та якісні параметри орендних відносин тощо. Дані аспекти на регіональному рівні (промислово-аграрний високоурбанізований регіон – Луганщина) пропонується дослідити у даній статті.

Формулювання мети статті - дослідити стан, проблеми та перспективи землекористування в аграрних формуваннях регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз використання землі Луганщини показує, що територія області складає 4,42% від загальної площі території України (табл. 1). При цьому площа сільськогосподарських угідь становить 4,59, ріллі – 3,92% від відповідних площ по країні. Земельний фонд області характеризується значною часткою сільськогосподарських угідь, станом на 01.01.2011 р. вони займають 71,6% площі області, частка ріллі при цьому становить 47,8%, що дещо відрізняється від аналогічних показників по країні, які складають 70,9 та 53,8% відповідно.

Таблиця 1

Земельний фонд та його структура станом на 01.01.2011 р.

Види угідь	Україна		Луганська область		Область у % до країни
	площа, тис. га	структура земельного фонду, %	площа, тис. га	структура земельного фонду, %	
Сільськогосподарські угіддя	41576	70,9	1910,1	71,6	4,59
У тому числі:					
рілля	32477	53,8	1274,3	47,8	3,92
сіножаті	2410,9	4	86,4	3,2	3,58
пасовища	5481,9	9,1	461,2	17,3	8,41
багаторічні насадження	896,5	1,5	29,9	1,1	3,34
Ліси та інші лісопокриті площі	10601	17,6	353,1	13,2	3,33
Інші землі	4538,4	7,5	336	12,6	7,40
Всього земель	57931	96,0	2646,3	99,2	4,57
Вода	2423,5	4,0	22,1	0,8	0,91
Разом	60355	100	2668,4	100	4,42

Порівнюючи склад земельного фонду області в динаміці з 2007 по 2010 рр. можна зазначити, що загальна площа залишається стабільною (табл. 2). За раху-

нок зменшення площі перелогів, що переведена у інші види угідь, та заліснення, сільськогосподарські угіддя, незважаючи на ріст площі ріллі на 15,2 тис. га, за цей період зменшились на 1,6 тис. га. Крім, цього відбулась трансформація землі, за рахунок збільшення площі сіножатей та пасовищ та зменшення і без того незначної площі багаторічних насаджень. На 3,6 тис. га збільшилась площа лісів, що свідчить про посилення уваги до їх ґрунтозахисної функції.

Під час реформування аграрного сектору області докорінно змінено праву систему господарювання на селі, сформовано новий тип землекористання на основі оренди окремих земельних часток, виділених в натурі. Частка орендованих земель усіма суб'єктами господарювання сягає близько 70% від загальної площі сільськогосподарських угідь, що є характерним для найбільш розвинених країн світу.

Таблиця 2

Динаміка земельного фонду області за угіддями, тис. га

Види угідь	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Зміна (+;-)
Сільськогосподарські угіддя	1911,7	1911,1	1910,2	1910,1	-1,6
у тому числі:					
рілля	1259,1	1269,4	1272,9	1274,3	15,2
багаторічні насадження	30,4	30,1	30,0	29,9	-0,5
сіножаті	85,2	85,6	86,4	86,4	1,2
пасовища	464,1	464,4	464,0	464,2	0,1
Ліси всього	349,5	349,5	351,8	353,1	3,6
у т.ч. полезахисні смуги	29,5	29,8	30,1	30,4	0,9
Інші землі	407,1	407,7	406,4	405,2	-1,9
Загальна земельна площа	2668,3	2668,3	2668,4	2668,4	0,1

Основними землекористувачами за даними таблиці 3 виступають сільськогосподарські підприємства та громадяни, які займають 66,6 % загальної земельної площі області або 1778,2 тис. га.

В тому числі у частці сільськогосподарських підприємств недержавним підприємствам належить – 96,8 %. При цьому більшість фермерських господарств регіону є дрібнотоварними і займають в основному площу 50 гектарів. Але все частіше фермерські господарства розширюють власне землекористання за рахунок оренди угідь в інших власників землі та землекористувачів. В орендних підприємств господарства селян поряд із землею, що є їх власністю, використовуються угіддя, що надані їм у користування, а також орендовані землі.

В процесі реформування відсоток державної власності на землю спочатку скоротився, а починаючи з 2000 року відбувся стрімкий ріст приватної власності на землю. Колективна власність скоротилася до незначного відсотку і на 01.01.2011 року її частка складає лише 1,11% тобто, юридично вона перестала існувати.

Забезпеченість населення області земельними ресурсами дещо нижча в порівнянні з іншими регіонами. На одного жителя області припадає 0,83 га сільськогосподарських угідь, з яких 0,56 га ріллі (в країні відповідно цей показник складає 0,91 і 0,71 га).

Таблиця 3

Розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками і землекористувачами на 1 січня 2011 року, тис. га

Показник	Загальна земельна площа	Всі с.-г. угіддя	В тому числі		
			рілля	сіножаті і пасовища	багаторічні насадження
Всього земель	2668,4	1910,1	1274,3	550,5	29,9
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян у тому числі:	1778,2	1720,9	1230,8	426,5	26,8
землі недержавних с.-г. підприємств	955,6	929,5	861	60,6	3,0
з них: землі колективних с.-г. підприємств	19,8	12,3	9,9	2,2	-
фермерських господарств	261,3	258,8	242	15,6	0,0
землі державних с.-г. підприємств	31,7	27,5	20,1	7,4	0,0
землі громадян з них:	790,6	763,7	349,6	358,6	23,8
особисті підсобні господарства населення та присадибні ділянки	127,3	109,1	93,5	0,5	8,2
Землі користувачів інших категорій	890,2	189,2	43,5	124	3,1

На сучасному етапі привабливість орендних земельних відносин полягає в тому, що вони дозволяють сільськогосподарським підприємствам сконцентрувати достатню для рентабельного ведення господарства площу сільгоспугідь, а власникові – одержати гарантований дохід від своєї власності. У Луганській області загальна кількість укладених договорів оренди зменшилася за період з 2000 до 2011 рік на 1,5% (табл. 4).

З початку реформування земельних відносин найбільшу питому вагу мали короткострокові договори оренди, але на 01.01.2012 року оренда терміном до 3-х років скоротилася до 2,4%. Тобто, в даному випадку простежується тенденція до зменшення кількості короткострокових договорів оренди і набуває більш широкого поширення довгострокова оренда. У порівнянні з 2003 роком кількість договорів довгострокової оренди збільшилась в 56 разів, і в 2011 році становила 57,2 %.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектору чільне місце належить розмірам господарства, або рівню концентрації виробництва у межах господарюючих суб'єктів. За рахунок збільшення площі, що перебуває в довгостроковій оренді, збільшується розмір сільськогосподарських підприємств області.

Таблиця 4

Кількість укладених договорів оренди в Луганській області

Рік	Короткострокові			Довгострокові			Разом
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		
		до 3 р.	4-5 р.		6-10 р.	понад 10 р	
01.01.2001	-	-	-	-	-	-	131250
01.01.2002	-	-	-	-	-	-	134566
01.01.2003	-	-	-	-	-	-	130780
01.01.2004	13759	-	-	1324	-	-	130391
01.01.2005	12018	-	-	1568	-	-	127817
01.01.2006	101408	8262	93146	25326	23774	1552	126734
01.01.2007	86130	7798	78332	39149	36361	2788	125279
01.01.2008	80574	5190	75384	48697	43261	5436	129271
01.01.2009	65665	3531	62134	62774	55208	7566	128439
01.01.2010	61899	3386	58513	67725	57946	9779	129624
01.01.2011	57086	3086	54000	72749	62486	10263	129835
01.01.2012	55348	3085	52263	73980	63804	10176	129328

Оскільки економічна стійкість і ефективність аграрних підприємств визначається багатоманітністю умов і чинників, то порівнювати результативність великих і малих господарств можна лише враховуючи незмінність інших факторів у перших і других. За таких обставин можна визначити «ефект масштабу виробництва». Пояснюється це тим, що на великих підприємствах є можливість більш раціонально використовувати землю, техніку, робочу силу, виробничу і соціальну інфраструктуру впроваджувати у виробництво нові досягнення у техніці й технології. За деякими даними, на великих підприємствах оптимальної величини ефективність використання виробничих ресурсів в 2-3 рази вище.

Зарубіжний досвід, зокрема США, підтверджує, що малі розміри земельних ділянок не дають можливість використовувати переваги меліорації, сівозмін, хімічних засобів і високопродуктивної техніки, тобто найбільш важливих чинників індустріалізації й ефективності виробництва. Дрібні за розміром земельної площі господарства можуть виробляти з 1 га більше продукції порівняно з великими, але вони значно гірше використовують сукупний ресурсний потенціал і мають нижчі показники виходу продукції з розрахунку на одного працівника та одиницю капіталу.

Більшість науковців вважають, що самостійне господарювання у рослинництві на площах 20-50 га не дозволяє створити мінімально необхідні сівозміни і ефективно використовувати машинно-тракторний парк. З урахуванням світового досвіду, для того щоб використовувати увесь необхідний спектр новітніх технологій та машин як для виробництва, так і для остаточної переробки сировини на

кінцеву продукцію, потрібна земельна площа від 2 до 7 тис. га. Менші розміри відповідно погіршують рентабельність ведення виробництва, яке об'єктивно має поєднувати рослинництво з тваринництвом. Найвищу ефективність забезпечують сільськогосподарські підприємства, площа угідь в яких перевищує 5 тис. га. У фермерських господарствах збільшення площі ріллі з 50 до 400 і 900 га підвищує комплексний коефіцієнт використання технічних засобів з 0,16 до 0,88 і 0,91, а відповідно й знижується собівартість продукції.

Якщо розглянути розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром угідь, можна відмітити, що в останні роки найбільшу частку, в загальній структурі займають підприємства розмір угідь у яких складає від 1000 до 2000 га (табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл підприємств Луганської області (кругу підприємств, що звітують за оперативною звітністю) за розміром сільгоспугідь станом на 1.01.2011 р.

Показник	Усього	Відсотків до загальної кількості	Площа с.-г. угідь, га	Відсотків до загальної площі с.-г. угідь підприємств
Підприємства, що мали с.-г. угіддя у тому числі, га	377	100,00	766512	100,00
До 5,0	3	0,80	9	0,00
5,1-10	2	0,53	16	0,00
10,1-20	1	0,27	18	0,00
20,1-50	2	0,53	76	0,01
50,1-100	2	0,53	124	0,02
100,1-500	46	12,20	15482	2,02
500,1-1000	65	17,24	46148	6,02
1000,1-2000	101	26,79	143663	18,74
2000,1-3000	43	11,41	107705	14,05
3000,1-4000	29	7,69	101402	13,23
4000,1-5000	22	5,84	96489	12,59
5000,1-7000	13	3,45	78857	10,29
7000,1-10000	5	1,33	42630	5,56
Більше 10000 га	3	0,80	133897	17,47
Підприємства, що не мали с.-г. угідь	7	1,86	x	x

На другому місці знаходяться господарства з площею 500-1000 га, їх питома вага складає 17,24%, а на третьому – підприємства з загальною площею 100–500 га. Кількість крупномасштабних господарств в регіоні з кожним роком збільшується, що має позитивний вплив на економічний розвиток сільського господарства в цілому.

Висновки. Поточна ситуація наявності та раціонального використання земель сільськогосподарського призначення в Луганському регіоні свідчить щодо недовикористання можливостей та, відповідно, недоотриманні економічного, тех-

нологічного, соціального та екологічного ефектів. На наш погляд, найефективніший шлях підвищення рівня раціонального використання землі – це розвиток інституту земельної власності на демократичних засадах; на державному та регіональному рівнях контроль за ефективним використанням земельних угідь; державна підтримка аграрного сектора з довготривалими програмами, мораторіями на певні преференції; виважена політика щодо концентрації та розпорошення земельних угідь сільськогосподарського призначення тощо. Ці проблеми є комплексними і вимагають впровадження на рівні держави та здійснення цілісної системи заходів правового, економічного, соціального і організаційного характеру.

Література.

1. Бойко Л. М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : монографія / Бойко Л. М. - К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
2. Лебеденко О.В. Ефективність використання земель в сільському господарстві регіону // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 233: В 5т. – Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1043-1048.
3. Лук'яненко А.С. Ґрунтозахисне землеробство: проблеми, досвід впровадження і ефективність / За ред. С.І. Дорогунцова. – К.: Науковий світ, 2005. – 126 с.
4. Мельник Л.Ю. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С.11-17.
5. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2010. – Київ, 2011. – 367 с.
6. Стеценко О. М. Сучасний стан землевикористання Дніпропетровської області / Стеценко О.М., Ткаченко В.П. : [Електронний ресурс] – Режим доступу до матер. http://www.nbuv.gov.ua/portal/наукова_періодика/.../econ/2011_2_2/272.pdf.
7. Формування організаційно-економічного механізму управління діяльністю підприємств в умовах глобалізації / Монографія. Під загальною редакцією М. В. Зось-Кіора. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 246 с.

УДК 332.155:332.3

Зось-Кіор М.В. Землекористування в аграрних формуваннях регіону: стан, проблеми, перспективи.

В статті досліджений стан, проблеми і перспективи землекористування в аграрних формуваннях Луганської області. Визначені групи проблем землекористування, в динаміці даний аналіз орендних стосунків, узагальнений зарубіжний досвід, проведено групування підприємств області за розміром землекористування. Представлені пропозиції з удосконалення принципів положень земельної реформи.

Ключові слова: землекористування, аграрні формування, орендні відносини, земельна реформа.

УДК 332.155:332.3

Зось-Киор Н.В. Землепользование в аграрных формированиях региона: состояние, проблемы, перспективы.

В статье исследовано состояние, проблемы и перспективы землепользования в аграрных формированиях Луганской области. Определены группы проблем землепользования, в динамике дан анализ арендных отношений, обобщен зарубежный опыт, проведена группировка предприятий области по размеру землепользования. Представлены предложения по усовершенствованию принципиальных положений земельной реформы.

Ключевые слова: землепользование, аграрные формирования, арендные отношения, земельная реформа.

UDC 332.155:332.3

Zos- Kior N.V. Land use management in the region's agrarian formations: the state, problems and outlook of development.

The article presents the analysis of the state, problems and perspectives of land use management in agrarian formations of Lugansk region. The author defines the complex of land use management problems, gives the analysis of leasing relations in dynamics, studies foreign experience, gives the classification of agrarian enterprises of the region taking into account the land use size, offers suggestions as to perfecting the principle regulations of land reform .

Key words: land use management, agrarian formations, leasing relations, land reform.